

Јован
ДУЧИЋ

БЛАГО
ЦАРА
РАДОВАНА

Copyright © овог издања 2018, ЛАГУНА

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Садржај

Предговор: Књига мудрости и лепоте	9
Благо Цара Радована	19
О срећи	25
О љубави	81
О жени	129
О пријатељству	169
О младости и старости.	219
О песнику	259
О херојима	313
О краљевима.	350
О пророцима	366
О писцу.	385
Библиографија првих издања Дучићевих књига . .	389

БЛАГО ЦАРА РАДОВАНА

Цар Радован је цар царева, владар судбине, господар свемира. Он носи златну секиру на рамену, јаше коња који је бео и висок као брдо под снегом, и на руци држи буљину са огњеним очима како би могао ноћу видети пред собом. О њему говоре у мојој земљи само људи који су полудели. Али су затим у њега поверовали и сви мудраци. Цар Радован има круну од хартије и по плашту лудачке прапорце. Има ноге и руке зелене као трава, јер живи на копну и у води. Нико не памти његово порекло, ни име његове породице, нити зна за његове пријатеље и непријатеље. Он пролази кроз небески простор као црни облак пун грмљавине, и по водама као брод који гори. Нико не зна његове битке ни тријумфе, јер његова моћ није над војскама, ни његова слава у бојним подвизима. Он царствује у миру своје величине и сунча се на сунцу своје снаге и лепоте. Он се крије од сваког, а ипак свако има његову слику у очима и његов глас у ушима. Где су његове палате и његови вртови? И где су његове беле жене, и његови брзи коњи, и његова свилена стада,

и његови љути пси за стадима? Чувају ли његова врата људи или змајеви? – Само лудаци, чији је он једини цар и господар, самодржац и покровитељ, знају путеве који воде у његово царство, и знају где су мостови преко којих се прелази у његове покрајине пуне сјаја и пуне музике. Јер је људски ум ограничен на оно што је видео и чуо, а лудило је једино безгранично и слободно од свих ледених закона свести и сазнања. Слобода, то је лудило, и само лудаци су слободни.

Цар Радован је цар лудака који су увек добри. Он зато плива у људској крви само кад је отрована, и пребива у њиховом уму тек кад је већ помрчао; и зато су га само они који су изгубили све путеве нашли на својим тамним беспућима. Њега познају само лудаци који више никог другог не препознају; једино они који су се већ одрекли свега земаљског и људског. – Сви људи имају истоветне среће и несреће откад су постали, а само лудаци имају сваки своју сопствену срећу. Само они нису једнаки самом себи, него се обнављају увек нови. Сви људи виде ствари скоро подједнако, а само лудаци имају своја лична мишљења. Велика мудрост се налази по дну мрачног понора; и само су најлуђи људи говорили најдубље речи.

Цар Радован није постојао другде него у очима које су изгубиле овој поглед. Само лудаци говоре о благу тог цара, и зато копају ноћу и на припеци, пробијају лед и буше студену земљину кору. Сву су земљу безброј пута испреметали. По самотним виноградима, заборављеним црквицама, по дворцима порушеним и пуним трња, свуд су копали, бушили, обарали, превртали. Безбројне војске лудих копали су с краја до на крај по мојој земљи. Свуда су прошле те црне чете изгубљених за живот, бивши људи који су се одрекли сваког додиром с нама. Они од

памтiвека траже благо Цара Радована; копају железом и каменом, и грањем, и ноктима, и зубима; копају док не попадају мртви! Читава покољења полуделих људи тражили су благо царево, закопано негде неизмерно дубоко, ко зна где, у нашим пољима. Допирали су често до у саму утробу земље, бушећи без сна и одмора, али је то благо тонуло све дубље, и мамило све свирепије. Тако ће трајати докле буде сунца и месеца.

И увек ће копати, а никад двојица заједно. Јер је царев наследник само онај који буде најдубље копао, и који умре копајући, и који не би казао и када би најзад његов ашов, одиста ударио у црна врата подземне палате у којој је благо Цара Радована, цара свих царева, и владара свих судбина. Увек копати, док други не дође да копа! Јер само други сметају да нађемо срећу где хоћемо. Лудаци то знају боље од мудрих – али знају то и мудри.

Нису само лудаци који копају за благом Цара Радована. Сви људи знају да има у животу још увек једно закопано благо за сваког од њих. Сви људи копају: сви људи од акције, од полета, од силе, од вере у живот и у циљ, и од вере у невероватно и у немогућно. Једни копају у пољу и у шуми; други у идеји, у идеалу, у химери; трећи у интриги и злочину. Сви траже и вапе за царем тог вечног неспокојства и вечног трагања. Свет би нестао да нема тог цара, и ослепио би да не сија у помрчини његово наслућено благо, и очајавао би да нема његове маније и опсесије. – Јер сваки човек нешто тражи; свако је упро свој поглед безумља и себичности у неко место где мисли да стоји закопано благо Цара Радована. Нема никог ко не верује да нема још нешто његово које треба пронаћи. И свако верује да своје благо треба кришом тражити, кришом и од најближих и од најмилијих. Сви

су лудаци. Сви су људи омађијани и отровани. Јер цареve палате су високе до изнад сунца дању, и до изнад звезда у мраку када седам влашића пролазе мирно све границе немира и очајања. Сви су људи лудаци.

Царево благо је отров овог света. О њему сањају Песници, који живе у вечном неспокојству да објасне божанство кроз његова дела, и да га посведоче својим сопственим стварањем.

О њему сањају и Хероји, јер мисле како само они треба да себе баце у огањ па да сутрадан буде добро свима, и да затим сви људи нађу своје благо.

О њему сањају и Пророци, који, у свом лудилу, проричу увек неку нову срећу и нову обећану земљу.

И, најзад, о њему сањају Краљеви, што хоће да владају силом љубави или силом мржње.

О њему је сањао Мојсеј кад је ишао за огњеним стубом, и Цезар када је прешао Рубикон, и Колумбо кад је своје једро поверио ветру који га је водио у земљу о којој није знао ни шта је ни где је. То благо цареве тражи и звездар који гледа маглу на звездама; и ботаничар који тражи сву тајну плођења у срцу једног цветића; и свештеник који враћа веру у окорело срце неверних. Сви људи траже јер су сви луди! Крв свију је отровао Цар Радован који живи у и трави и у води, силни цар који пролази небом као облак пун грмљавине, и морем као брод који пламти у пожару.

Цар лудака, али цар свију људи од акције и идеала! Цар оних који у лудилу срца или у лудилу мозга верују у невероватно и остварују немогућно! Цар Радован је цар царева, силнији него херој Агамемнон, богатији него Мидас, дубљи него пророк Језекиљ, и мудрији него цар Соломон. Све очи овог света упрте су у њега.

О СРЕЋИ

1.

Свака је филозофија тужна. Ако говорите дуже о срећи, ви ћете се напослетку осећати помало несрећним. Нема ниједне велике истине човекове о којој се сме до краја мислити без опасности за своју мисао: ни о религији, ни о љубави, ни о смрти. Све што је дубоко, изгледа на дну тамно и невесело; и ни у један се понор не даје дуго гледати без вртоглавице и ужаса. Колико више размишљате о животу, све се више отварају његове заседе и приказују његова беспућа. Зато ако пуно говорите о несрећама у животу, најзад више не видите живот него несреће. – Одиста, човек живи целог века у небројним опасностима, али ипак се догађа да велики број људи проживе цео живот не дочекавши никакве нарочите несреће. Чак многим људима протече живот као лепа река Аретуза, која је најпре имала свој извор у Пелопонезу, а затим несметано пронела своје слатке воде кроз цело море до Сицилије, да исто тако слатка избије онамо

из новог извора. Ужаси живота постану једним делом наше судбине само ако се у њих нарочито удубљујемо. – Има блаженог света који не верује у зло, а има и других људи који нису никада веровали ни у несрећу; међутим, ни једни ни други нису тим изгубили више него они који су сва зла премерили и све несреће пребројали. Напротив, многе несреће не бисмо можда ни избегли да смо на њих дуго мислили, као што је случај да човек добије баш ону болест на коју највише мисли. – Многи се људи туже да им прође цео век тражећи животу његов смисао, који, ако уопште постоји, и није другде него у самом тражењу. Ко смисао живота није тражио, тај није живео; али ко га је тражио, тај никад није био довољно срећан.

Срећа, дакле, није идеја него илузија, пошто срећа није ствар разума, него ствар уображења. Зато човек верује да је срећан и кад није срећан. Али и несрећа је тако исто утопија као и срећа, јер на стотину несрећа има извесно половину измишљених и уображених. Зато се може говорити само о том шта може бити предмет среће или несреће, али се не даје говорити о том ко је срећан, а ко несрећан. Ко мисли да је срећан, он је одиста срећан. Могуће би неком било доказивати да није срећан само формулама или доктринама о срећи. Међутим, измишљена срећа или уображена несрећа, то су ипак потпуне стварности: јер могу трајати целог живота, и јер је сваки човек уверен у оно што осећа и кад није уверен у оно што мисли.

Најмање су срећни они људи који би имали све разлоге да буду срећни. Има људи који су господари златних рудника, а не осећају се срећним; а има људи који се не осећају несрећним ни после каквог случаја који би други сматрали катастрофом људског живота. Значи да

је срећа једна ствар мишљења, и да сама за себе ништа не представља. Срећа, то је ипак само једна фикција. А ако срећа постоји, онда је она само у жељама, јер је жеља покрет и акција, значи једини живот и једина права радост. – Неоспорно, има и људи који не умеју бити срећни ни са ма каквим врлинама, или ма коликим богатством. Има и људи рођених за несрећу, као што су други рођени за музику. Треба имати некакав таленат за срећу, као што треба имати пуно душе да се буде истински несрећан. Мали људи могу бити срећни, али мали људи не умеју бити несрећни.

Богатство није главни услов за срећу, ма колико изгледало да јесте. На лепим сребрним монетама Фокеје и Митилене, стајали су рељефи богиње Афродите и песникиње Сапфе, као да је тиме речено да изнад среће у богатству, стоји ненадмашна срећа у љубави и лепоти. Али лепота и љубав, то су среће које нису довољне бедном човеку, јер је он уплашен и престрављен животом откад је почео да ходи по сунцу. Зато је увек и мислио да је злато једини извор сигурности за његов живот. – Извор сигурности, али не и среће. У природи је човека да кад мисли, он мисли само упоређујући, и не постоји мисао друкче него према аналогiji. А материјално богатство је баш нешто што се најлакше упоређује са другим богатствима, али и које у тим поређењима само губи. Зато материјално богатство не може никад бити пуном срећом. Само срећа усамљена, недељива, неупоредљива, и срећа која стоји по страни свих других човекових благодети, то је срећа свих срећа, средишњи нерв наше љубави за живот, права човекова илузија о судбини. Таква недељива срећа јесу геније, храброст, част. Недељива и неупоредљива срећа јесте само слава.

Све су велике среће случајне, и нема човека који је измислио једну срећу. Није тачно речено да је сваки човек ковач своје среће; тачно је, напротив, да је човек увек сâм ковач своје несреће. Јер од хиљаду несрећа има само једна која нас сналази од Бога, а то је смрт, иако смрт није несрећа, или бар не највећа. Све друге беде су дело човеково, чак и сама његова болест. Зато ако су среће случајне, несреће нису случајне. За сваку нашу несрећу крива је или наша лакоумност, или наша гордељивост, или наша глупост, или наш порок. И за физичке болести су криве само наше духовне болести, нездраве и порочне мисли. За несреће новчане, крива је или наша лакоумност или наша сензуалност. Чак и човек који је прегажен на улици може најпре да криви себе а тек онда да криви другог. – Зато човек кроз цео живот чини себи самом више зла него добра. Што успемо нашом памећу, покваримо нашом ћуди; а што успемо нашом добротоу, упропастимо нашим пороцима; и, најзад што постигнемо својом мудрошћу, изгубимо нашим темпераментом. Јер има нешто јаче и пресудније од свих наших сила, а то су наше слабости. – И антички свет је знао за непријатељство човека према себи самом. Лукреције, велики песник, говори на једном месту о нередима у души човека, којих набраја пет: охолост, разврат, раздражљивост, раскош, леност. – Одиста, сва мудрост човекова треба да служи само за то да сам себи не прави зло. Треба се чувати више себе него свих својих злотвора. Човек који за своје несреће криви другог, већ тим показује да је или малоуман или кривоуман, чак и рђав. Наука о том како треба мислити, логика, и наука како треба бити добар, морал, и нису стварно ништа друго

него учење како да човек сам себи не искива несреће и не ствара непријатеље.

2.

Одувек су људи сматрали да су среће, велике и несразмерне човеку, божанског порекла, а да су и велике несреће само казне Провиђења. Једино су мале среће сматране за дело човеково, а и мале несреће су сматране само човековим сопственим погрешкама. Јер у дну сваког великог случаја лежи једно чудо, а ниједно право чудо није човек умео да припише самом себи. – Ни несрећа не иде на сваког човека, као што болест не иде на сваку крв. Затим, мада је врло мало људи истински срећних, исто је тако мало људи који се сматрају истински несрећним. Изгледало би као да се цео живот и не састоји једино од срећа и несрећа, него као да по средини има још једно нарочито стање које човека подиже и изнад свих срећа и изнад свих несрећа. Јер је несумњиво: нема ниједне велике среће без једне велике обмане.

Оријенталци иду за судбином, а западњаци за идеалом. Али је сваки човек, без разлике, уверен да не може избећи својој судбини, било да њу приписује само случају, као фаталисте, или вољи божјој, као људи који верују у Провиђење. Сваки човек може да увиди како треба да се одрекне хиљаду малих срећа па да дође до једне велике среће. Као да је срце човеково створено само за један велики ударац; јер, неоспорно, има само једна велика срећа у животу. Сваки човек може наћи један једини свој дан када је одиста осетио највишу срећу коју човек икад може доживети. – За велике духове и

за велике душе нема среће без величине; али нема ни величине без свог сопственог дела. Права велика срећа, то је успех сопственог дела. Свака срећа без нашег дела, то је само велико чудо, и то божје а не човеково. Је ли икад било силнијег крика обичне људске среће него крик Ксенофонових војника: море! море! Али нарочито је ли било потпунијег усклика једне више среће него узвик Колумбових морнара: земља! земља!

Злато и таленат не могу се сматрати срећама у човековом животу: јер је злато често пута било повод за несреће многих богаташа, за извор многих њихових порока, и за узрок многих њихових злочина; а и човеку је његов таленат често учинио исто толико зла колико и добра, чак је било неколико великих талената у историји који су били права несрећа за човечанство. Свакако, човек носи све своје у себи, што је била још и римска идеја. Катон је оставио поносним стојцима ову сјајну и горду изреку: „Оно што немаш, зајми самом себи.“

Човек и не зна шта је права срећа или права несрећа. Свако о срећи има различно мишљење, према добима живота, према својој култури, или према свом сталежу; а несреће су опет толико неизбројне да ниједан човек није у стању да их замисли све уједно. Човек зна само за дубину и горчину несреће коју је сам доживео, као и за тежину болести коју је сам преболео, али нико не зна несреће ни болести које други подносе. Дарвин је говорио да човек не би имао ниједан дан задовољства кад би знао шта је смрт, толико би идеја смрти била поражавајући ужас за људску памет и срце. Могло би се рећи и да човек не би имао ниједан дан среће кад би знао за све несреће какве постоје око њега, и од којих пате други људи. За мене је највећа слика несреће један

човек истовремено стар, болестан и сиромашан. Старост и болест и сиротиња, уједињене, то су неоспорно највећа и коначна катастрофа једне људске судбине.

Нико не би могао класификовати све несреће. Има здравих људи који су несрећни због болести својих ближњих; а има затим људи одиста вечно убогих и вечно запостављених, и људи који слабо или никако не остваре у животу оно што хоће. Има и огромни број света који целог живота раде само за друге, било за туђинце или за своје, и то раде више него што имају и снаге и здравља. Постоје и вечито болесни, и вечито прогањани. Постоје, најзад, и жртве својих сопствених порока: претеране амбиције, огорчене сујете, крволочне зависти, безумне љубоморе, одвратне ђуди, и нарави сваком досадне. Две овакве несреће у животу једног човека, то је већ читав пакао на земљи. Жена има да и поред свег овог евентуалног зла, поднесе још и тиранију мужа; и, још теже, тиранију деце, чак кад су та деца и најмудрија и најлепша. Све књиге на свету требале би да буду књиге утехе, толико има несрећних на земљи. Осим стварних несрећника, постоје и несрећници само по темпераменту, а то су меланхолици, који су многобројни. Стари су говорили да је меланхолија особина великих духова. Аристотел каже да су Сократ, Платон и Лизандар били меланхолици.

3.

Ми смо истински добри само кад смо истински срећни. Несрећа квари срца и руши карактере. Ретко је било људи који су одолели отровима несреће и продужили да воле друге људе. Нарочито онај коме су други

учинили несрећу, омрзне и недужне. Могу да не поста-ну човекомрсицама само они несретници који своје беде не сматрају кривицом других људи, него само вољом божјом, што опет значи кривицом својом сопственом. Сиротиња је највећма несрећа зато што отрује човека таквим мржњама; а једна велика напаст човекова, то је што у несрећи добије рђаво мишљење о људима и погуби пријатеље. – Неоспорно, нико не може поверовати да је он сам узрок својој беди, а да су сви други заслужили добра која имају. И у средњем веку су сиромаси веровали у својим убогим предграђима да су им богаташи слали епидемије, што значи да ни у те побожне векове нису људи веровали да свако зло долази с неба. Само се у сасвим примитивном добу и на Истоку блажено веровало да је неко богат само зато што је рођен под сретном звездом, и да заслужије пажњу и уважање само зато што је на њега изливена божја милост пре него на неког другог. У нашем добу се верује да је богаташ своју срећу отео од сиромаша, и да је зато срећа једних направљена од несреће других. Човек по једној слабости и сујети, све своје среће приписује само себи, а своје несреће приписује само другом: али што свако сматра као нарочиту неправду према себи, то је да се радује срећама других људи. У Риму се понављају сваком новоизабраном папи старе речи: *non videbis annos Petri*, што има стварно овај пакосни смисао: нећеш живети двадесет и пет година. Мали људи не знају да треба бити великодушан не само према несрећним него и према срећним.

Извор несреће човекове лежи у његовом егоизму: у том што хоће да увек други ради за њега. Бежање од рада и напора, то је највећи мотив борбе у људском друштву. Не мучити се сâм, а зарадити богатство; и постићи велико

богатство, да би тиме постигао највећу сигурност; и то пре свега сигурност да ни доцније неће морати правити напор, пошто је напор највећа горчина људске судбине! Мржња међу људима је увек последица ове борбе ко ће кога потчинити, како би један радио а други уживао од туђих напора. – У овој исконској борби изградe се црте карактера друкче код богаташа, а друкче код сиромаша. Богаташ је племенит из сујете и из страха, а сиромаш је добар из побожности и из честољубља. Богаташ је духовно храбрији, а сиромаш је храбрији физички. Богаташ нема интензивних радости као сиромаш, јер живи без великих очекивања и снова; нема изненађења, живи без довољно идеализма, често блазиран и пасиван. Богаташ је перверзнији, а сиромаш чеднији, јер перверзија долази од пресићености и лености, а чедност долази од рада који је велики морализатор живота. Има сиромаша заљубљених у поштење већма него други у злато, а многи чак изгледају манијаци честољубља. Поштењу се уче богаташи од сиромаша, јер се само на сиромашу може да види како поштење и срећа стоје независно од злата. Завист је особина убогих, а сплетка великог стила је особина богаташа. Ружне речи и груби начини су сиромашког порекла, али дубоке злоће и мрачне освете су богаташке. Сиромаш је убог и у свима средствима борбе, као у свачем другом. – Највећу равнотежу карактера и највише витешке врлине давали су људи из славних историјских породица. Марко Брут и Катон Утички носили су имена двојице великих предака из краљевског и републиканског доба. Скоро сви велики људи царства били су потомци великих предака. Аристотел је дао о племству ову дефиницију: племство значи наследство богатства и честитости.

Људи могу да несебично воле, али ретко несебично мрзе. Свака мржња је страх или завист. Мржња је најчешће страх, јер човек не мрзи него само оног кога се боји. Човек одиста храбар не мрзи него презири. У осећању мржње има унижења за нас саме, а у презирању има поноса и уверења да смо бољи и виши од оног кога презиремо, и да можемо без њега, и да смемо против њега. Никад мржња не долази из разлике уверења, ни из разлике моралних принципа. Прâви виши човек не мрзи чак ни оног кога се боји. Мрзети веће од себе, то је осећање слуге према господару, а не господара према слуги; а мрзети слабије од себе, то је болест или пометеност. Мржња је, као и губа, болест убогих.

4.

По средини, између отровне мржње и хладног презирања, има антипатија. Она је мирна, равнодушна, неизменљива. Она је, као и симпатија, ствар пре свега физичка; нема везе с разумом, а врло мало и са укусом. Антипатија је мрачна и инстинктивна мржња, а не разумна; и зато је јача од нас, и нико јој не може одолети. Кад такво осећање постоји између два човека, онда су посредни или дубока расна мржња, или непроходна разлика свих елемената у карактеру; она је онда неодољива и свирепа као нетрпељивост између две зоолошке расе, можда и јаче. Најдубља непријатељства долазе од антипатије, која је несвесна и зато бесавесна. Нетрпељивост је у природи, и то не само у природи људи, него и у природи биљака, чак и у природи камења. Видео сам у Египту да су стари скулптори метали своје ствари

од алабастра у нише од ћерпича, јер је алабастар брзо пропадао ако је био у ниши од камена. А зна се да има и извесног цвећа које се не може ставити поред једног извесног другог цвећа јер оба брзо угину. – Много мање има у животу разумних мржња, него мржња инстинктивних. Људи добри и културни боре се да никад не дају маха овим нагонским силама; а рђави и малодушни људи, напротив, робују највише овим инстинктивним мржњама, постајући неваљалци у ситним пороцима, или јунаци у крупним злочинима. Има људи који живе због тих инстинктивних антипатија у крвавом непријатељству са другим људима, и када су духовно и морално упућени на заједницу с њима. Анализирајте сваку своју мржњу, па ћете је уништити самим тим што сте јој погледали право у очи.

Ми смо увек неправедни кад мислимо и говоримо о другим људима, јер једне улепшамо нашим симпатијама, а друге поружњамо нашом антипатијом, а обе су подједнако инстинктивне и следе. Најбеднији је човек који живи у мржњама на друге људе; тај се први исече ножевима које је сам изоштрио. Мржње расту као пролетње воде. Нико не може задржати поплаву мржње ако човек пусти на вољу не само машти, него и најмудријем размишљању о човеку којег мрзи. Људство је мрзило вековима и у име саме религије (која увек проповеда само љубав), и о којој се највише говорило и најдубље размишљало. Император Вителије говорио је да ништа не мирише на сунцу као леш непријатеља. Овакве мржње су биле ретке код старих Грка. Платон је говорио: „Љубав умирује људе и стишава буре на мору; љубав успављује ветрове“. – Мудрац нема мржње. Наше мржње шкоде нама више него нашем противнику. Говорите рђаво о

неком човеку пола сата, и ви сте после тога несрећни и отровани; а говорите пола сата о њему добро, и кад то не заслужује, и ви постанете мирни и блажени, чак и поносни на лепоту својих осећања, или бар на лепоту својих речи. Један услов среће, то је сугерисати себи љубав према непријатељу. Човек, истина, не може претворити своју мржњу према неком у своју љубав, али је може ублажити. Ако вам је неко учинио зло, сачувајте се да га не омрзнете, јер ће вас мржња стати још једног новог губитка и новог неспокојства, и од непријатеља тренутног и случајног можете направити злотвора сталног и убеђеног. Укрстите мачеве и побијте се, али не из мржње према непријатељу, него из поштовања према себи. Љубав за непријатеља, то је врлина велика колико и само честољубље. Ако је она и против природе, спасоносна је, јер не даје мржњи да нам одузме очи, и да нас поведе још у веће зло. Кад буду људи више размишљали о својим мржњама, онда ће увидети да се и правим путевима може ићи ка срећи, и да свака тријумфална кола не морају ићи преко прегажених. Живот нас учи да су људи много мање рђави него што се мисли, али да су и много глупљи него што је могуће и уобразити. Ако човек својим непријатељима опрашта само њихову глупост, тим је опростио највећи део њихове злоће. Нема непријатељства разумног и племенитог, него само глупог и ружног. Људи који мрзе, то су најпре глупаци, а затим кукавице, али никад хероји.

Ужасан је случај што има много људи који не могу бити потпуно срећни, ни осећати се великим, без истовремено и нечије несреће. Та мрачна потреба човекове мржње према другом, била је ушла чак и у царске церемоније. Тит, за време прославе свог оца цара Веспасијана,

бацио је зверовима у цирку три хиљаде Јевреја за ручак. Тацит прича да се деветнаест хиљада људи поубијало међу собом на језеру Фуцину кличући цезару: *morituri te salutant!* и примајући плесак публике.

То нагонско тражење забаве и задовољства у несрећи и крви других, види се и из старих верских обреда. Херодот прича како су краљеви у Скитији, после годишњице своје смрти, добијали као посмртне жртве педесет младих коња и педесет пробраних робова, поубијаних околу њиховог гроба. Хомер опева људске жртве које је Ахил на гробу принео другу Патроклу, убивши неколико тројанских младића. Људи су, дакле, дотле ишли да су веровали како ни њихови мртви не могу бити мирни без несреће других људи.

Има тренутака када се човек више плаши живота него смрти. То је најгрозније осећање које се може имати. То је врхунац очајања са којег се пада или у смрт или у злочин. Али ово значи и да треба више храбрости за живот, него што је треба за смрт. Знам да су религиозне кризе за побожног човека поразни моменти, када човек пада у прашину и рида. Али је још страшнија криза једног карактера, у којој се човек осети непоуздан у самог себе. Не веровати више у Бога, у којег се дотле веровало свим срцем, то је одиста ужас; али не веровати више у себе, то је још болније: јер то искључује и Бога и човека у нашој судбини.

5.

Срећа, то је осећање да човек има што му је најпотребније. Неки су мудраци сматрали срећом само суфицит

човековог благостања. Човекова срећа, међутим, не може никад бити потпуна ако и сваки свој прохтев узме за потребу; а то је баш најчешћи случај. Сваки успех и сваки добитак значи радост, али ни срећа није у сталним успесима, него само у остварењу једне централне намере. Зато није чудо што је скромност сматрана за срећу већ откад људи постоје. Симпатични писац Абе-Прево је говорио да му је довољно за срећан живот један врт, једна крава и две кокоши. Слично су говорили и стари Грци: да је Диоген срећнији од Александра, јер му овај силник нити може што дати, нити што одузети.

Умереност, која је ишла до самоодрицања, била је златна врлина за грчке мудраце. Атински беседник Фокион одбио је да прими дарове свог обожаваоца Александра, и осећао се ипак срећнији него његов друг са трибуне, Демад, који их је редовно примао. Сократ је предавао бесплатно своју науку, чак и богаташима као што су били његови ученици Алкибијад и Критија, а одбио је македонском краљу Архелају да живи на његовом двору, изговарајући се да не може примити добротинство осим оно које и сам може другом учинити. Римљани су чак сматрали да човек врши превару, ако од неког прими услугу коју му није у стању вратити. – Безусловно, највећи је део среће у самоодрицању. Када би људи разумели колико мало треба да се буде срећан, избегли би тиме најгорчије дане у животу. Несрећа је што нико не мери срећу према себи и својим потребама, него према другом, и то према најсрећнијем. Манија свих људи је да усвајају туђа мерила и за свој сопствени живот. Права срећа човекова биће ако постигне своје ослобођење од других људи; а ослободити се, то је најпре одвојити своју судбину од пресије туђих примера, дајући

свом животу печат своје сопствене природе и својих укуса. Тада бисмо разумели да срећа за Петра не мора бити што и срећа за Павла.

Сваки човек има у свом животу много планова, али нема него један циљ. Ко размисли тај ће лако тај циљ наћи, јер је он у нашој страсти и нашој вољи врло изражен, иако често замагљен и неразговетан. Тај циљ, то је сва судбина човекова на свету. Као човек који се из дома кренуо у град, тако се човек из ништавила кренуо у живот за својим циљем сасвим јасним. Тим циљем стварно почиње човеков живот и њиме свршава, скоро у прецизан сат. Док год циљ није остварен, човек постоји, јер је сав у сили и акцији; а кад је најзад циљ постигнут, човек престаје бити сила и акција, и постаје сâм непотребан, чак често и штетан свом делу. Велики човек чак и умире у такве дане. Циљ и судбина су неразлучни, и обоје су божанског порекла. Ретко је кад човеков циљ зао; могу бити зла само средства. Човек који јасно разазна куд хоће, све његове унутарње силе исти час крену истим правцем, и многим таквим људима моћне воље не може се ништа одупрети. Само по сугестији туђој или по поремећености инстинкта, човек изгуби тај смисао циља или побрка права средства за његово остварење. Иначе, постоји један апсолутни однос између оног што хоћемо и оног што можемо. Нико не пожели оборити лава, као Херакле; нити трчати као тркач са Маратона, ни постати император, као Наполеон; ни свирати као Паганини. Свако зна унапред колики терет може дићи, и колико стопа далеко може скочити, јер постоји један динамични однос између нас и циља. Нико, осим поремећени духови, не жели апсурдуме. Човек који види циљ најјасније, тај је човек најсилнији. *Homo unius ideae*, јесте најјачи

човек, јер је сав сконцентрисан, неодољив, непобедан. То су често велики завојевачи, али такви су и велики артисти, обоје деца сунца и славе. Једно лице у Ибзеновој драми каже да има људи који нешто хоће толиком силом да им се ништа не може одупрети; а за мене то нешто јесте циљ циљева, који је централна сила у човеку. Великим људима њихови велики циљеви никад не изгледају немогућни, и они их одиста постижу са истом лакоћом са којом и мали људи постижу своје мале циљеве.

Једна од великих срећа човекових била би у том да брзо уочи циљ, и одмах брзо нађе и сигурне путеве у тврђаву где га очекује све благо Цара Радована. А несрећни су они који не уоче свој прави циљ, или промаше права средства. Даровити Бенжамен Констан, писац и политичар, говорио је за себе да је сва његова катастрофа била у том што никад није знао шта хоће. Велика је несрећа другог опет у том што никад није знао шта може. Највећи број људи не знају шта хоће, а велики број људи не знају колико могу. Најређи је случај човека који зна и шта хоће и колико може.

Живот је једна неизмерна логика и хармонија, а пошто су природа и живот једно исто, не постоје ни у животу апсурдуми и аномалије. Све је на свету везано једно за друго, па су везане и среће и несреће у људској судбини. Као из корпе румених трешања што се не да извући само једна трешња, а да се прстом не закачи и извуче одједном више њих, тако иду и среће и несреће увек у серијама – трешње здраве и трешње отроване, стављене заједно у једној кобној корпи. Сваки је човек по неколико пута у животу добијао осећање коначне пропасти, као да га је изневерило тло под ногама, крма на броду, узде на бесним коњима. Али се сваки уверио

у то да је после серије срећа долазила серија несрећа, и обрнуто. У самим моментима очајања, човек не мисли да поред његове несреће скоро у корак иде и срећа. Среће и несреће, то су бели и црни коњи који трче у истом правцу, блиско и напореда, тако да час промакну бели поред црних, а час црни поред белих. Тако иде целог живота, који је сав саздан од такве утакмице белог и црног. Зато човек истовремено преживљује срећу и несрећу, и онда кад за то и не зна. Нема апсолутне несреће ни апсолутне среће, и зато их обе истовремено проживљујемо.

Због овог је, и у највећој беди, могућа утеха и охрабрење. Ако си сиромах, теши се што си млад; ако си болестан, теши се што си частан и поштован; ако си ружан, теши се што си уман; ако си изгубио новац, теши се што ниси изгубио здравље и част. Ово је начин да се све несреће умање и презру. Али и у великој срећи треба све несреће поновити у памети, како би се очеличили за дане кад једном црни коњи измакну испред белих. Треба овде рећи: ако сам мудар, нисам млад и леп; ако сам богат, нисам здрав; а ако сам и мудар и здрав, нисам богат. Постоји дакле начин да се човек никад у невољи не осети изгубљен, као и у срећи претерано горд. – Неоспорно, човек, и кад мисли да је коначно пропао, не зна да има још један неоткривен златан рудник у свом животу. Нико нема права да буде очајник; очајање није никакво уверење, него само физичка немоћ, болест или најчешће глупост. Несрећа нам изгледа много мања кад о њој ћутимо него кад о њој говоримо. Говорећи о несрећи она само постаје све дубља и све црња. Ко о њој говори сто пута, он је тим само повећао за сто пута. Ћутање је најбољи лек против несреће; оно је и најдостојанственији човеков отпор и одмазда судбини.

Често је смешно шта многи људи називају срећом. Уосталом, сваки то чини више по туђем мерилу него по сопственом осећању. Мецена је имао генија да буде велики беседник, али се задовољио да буде само богат куртизан; међутим Сенека је био исто тако богат, али се сматрао срећан само што је био филозоф. Катон је био велики богаташ, али није уживао у раскоши него у врлини, за коју је, уосталом, и умро. – Многи људи нису ни живот сматрали главном срећом. Епиктет прича како је Веспасијан поручио једном сенатору стоику да ће га убити ако оде тај дан у сенат и буде тамо беседио. Овај му је одговорио да ће ипак отићи тај дан у сенат и говорити, додавши: „Твоје је да ме убијеш, а моје је да умрем без страха.“ Стоицизам је доктрина филозофа Зенона, али је, као осећање, та доктрина Сократова. Овај божанствени човек, осуђен на смрт, рекао је пре пресуде за своје тужитеље глумце и софисте: – „Анит и Мелит ме могу убити, али ми не могу нашкодити.“

Две су праве и највеће човекове несреће: немати здравља и немати пријатеља. Међутим, и из једног и другог има излаза: човек или прездрави или умре, а са пријатељима или се измири или добије нове пријатеље. Част је најтеже понова задобити, ако се једном изгуби. Зато су сви други губици само лични, а овај погађа породицу и земљу; а ако је посреди велики човек, онда погађа и његову идеју. Сократа су после пресуде хтели да откупе ученици, или да му помогну да побегне, али је он радије испио отров, говорећи своје последње побожне речи: „Треба жртвовати једног петла Ескулапу.“ Другим речима: смрт је оздрављење.

Што је најчудније: млади се људи осећају несрећнијим него старији. Младићко је очајање нагло и огорчено,

јер не знају колико после првих пораза остаје у животу још нових путева среће и победе; зато је и највише самоубистава међу младима. Младим људима је тешко бити срећан и засићен, јер је њихов живот претерано богатији у жељама него у средствима. Чак када врше и самоубиства, они то чешће чине из неразумне сујете и романтичке параде него из очајања, јер је очајање и тако неразумљиво код младих и здравих. Млади не знају шта имају и зато потцењују живот. Шекспир ставља у уста младог Ромеа ове речи: „Обесите вашу филозофију ако она не може да направи једну Јулију, и премести један град с неког места на друго место...“ Код многих људи је идеја о животу већа него живот. Свакако, прости духови све упросте, а интелигентни све компликују: истина је по среди и за средње.

Храброст је један велики услов среће; без храбрости се не може бити срећан. За сваку акцију треба храбрости, и што човек има више храбрости, утолико је шира и потпунија његова акција. Храбар човек подноси мирно своје болове, и сличан је само великом мудрацу. Храброст се огледа најпре у мерама човековим према самом себи: неенергичан човек и кукавица пре би осудио Рим на пожар, и цео један народ на смрт, него себи причинио какав тежак случај. – Човек који није храбар не може бити ни поштен, јер за поштење су потребне жртве какве кукавица не уме да поднесе; и потребна је великодушност, коју он не може ни разумети. Кукавиштво је чак и крволочно: највећи тирани и убице биле су плашљивци. Само је херој храбар, а само је разбојник плашљив; јер је херој духовно чист, а злочинац духовно поремећен. – Храброст се не огледа само у крупним питањима части и опстанка, него и у врло ситним односима, и где се

год тражи несебичност и доброта. Тврдице су обично велики плашљивци. Тврдице нису тврди само у питању новца, него и у питању пријатељства и доброте. Они су ситничари и завидљивци; и као што тешко неком пруже златну монету, исто су тако уздржљиви и да другима учине услугу, макар и речју. Човек тврдица, то је инкарнација не само једног порока, него је то збир неколико порока, од којих је његова шкртост само њихова највиднија манифестација.

За цео наш унутрашњи живот треба да постоји нешто што је ван покрета и промене, нешто стално, и решено, и централно. Живот се не да друкче замислити него као затворен круг, ни човек друкче него као средишна тачка у том кругу. Али и у самом човеку има опет један круг унутрашњег збивања са нечим усред тога круга које је централно: било једно централно осећање, или централна страст или централни догађај, или централна навика. А то централно у нама, то је човекова целокупна природа и повест; и ко то нема, он је неодређен, без личности, луталица. Он се губи у хиљаду противуречних мисли и осећања и догађаја, као човек без карактера, без намере, без мисије. Храбри људи имају ту централну силу изванредно изражену, и зато увек погађају пут којим иду; кукавице увек иду странпутицом.

6.

Сваки човек има онолико памети колико је потребно да буде срећан, чак и да своју срећу сам оствари. Већ је Декарт говорио да је од свега на свету памет још најправилније подељена међу људима, јер се, вели, људи

разликују више по њиховом памћењу и углађености, него по њиховом здравом разуму. Није нормално да се буде несрећан. Док је човек млад увек је довољно леп, а кад остари увек је искуством довољно паметан. Није зато нормално, него сасвим ретко, ни да се буде ружан ни глуп. – Несумњиво, људству највише несреће праве глупаци. Највећа је беда што глупак не зна да је глуп, као што ни рђав не зна колико је рђав; а свет би можда био спасен када би глупаци знали каква су несрећа за човечанство. Глупост је несумњиво у основи сваког порока и злочина. Требаће најзад глупог лечити клинички као опасног болесника. Велика је несрећа друштва и државе што пороци долазе одозго, а глупост одоздо. Од рђавих се можемо одбранили, али глупак је једини злочинац који нас унапред обезоружава. Кад је Атина престала бити Сократова и Периклова, и постала Атина демагога и простака, град Клеона, Пизандра и Клеофана, онда је Платон проповедао култ интелектуализма као спасење државе, а Аристотел култ племства као спасење друштва. Али су простаки и глупаци већ били узели маха, и руља је конфузно посматрала пропаст државе и катастрофу мудрости. – Савременици старог Катона су, напротив, сматрали претерано филозофирање у Грчкој као главне узроке њене пропасти. Један од разлога што је војнички Рим увек мрзео филозофију, било је то црно искуство Грчке. У другом веку пре наше ере, римски је сенат наредио да се изгоре књиге краља Нуме, зато што су сенатори били нашли да у њима има филозофије. Исти сенат је мало доцније протерао филозофе из Рима, сматрајући филозофију за перверзију, донесену са стране; а Каракала је протерао филозофе из Александрије, новог филозофског средишта, да ту перверзију коначно истреби. Та